

VARIA IX

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
2002**

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Bratislava

VARIA

IX

**Zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov
(Modra-Piesok 1. – 3. december 1999)**

Zostavili
Mira Nábělková a Mária Šimková

Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
2002

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Bratislava

Vedecký redaktor

Doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc.

Recenzent

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

ISBN 80-89037-04-6

Niekoľko pohľadov na prezývkové vlastné meno

Jaromír Krško

Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica

Popredný slovenský jazykovedec Vlado Uhlár v jednom článku na sklonku svojho života napísal: „Prezývky poskytujú zaujímavú a cennú problematiku z oblasti jazyka, etnografie a folkloristiky, ale aj sociológie. Zaslúžili by si všestranný opis i sústredený terénny výskum. ... Vieme, že svoju prezývku majú všetky obce a ich obyvatelia na Slovensku. Ich úplný súpis a výklad by bol naozaj cenným jazykovým, národopisným, historickým i spoločensko-kultúrnym materiálom. Škoda, že svoju príležitosť na zistenie tohoto materiálu nevyužili nárečníari alebo aj národopisní pracovníci.“ (Uhlár, 1995, s. 305 – 306).

Slovenskí onomastici začali venovať pozornosť prezývkam obcí od počiatku vzniku onomastických konferencií na Slovensku¹, pozornosť folkloristov a etnografov sa na tento fenomén sústredila skôr. Z nárastom počtu príspevkov s touto tematikou sa postupne ustalovala terminológia pre označenie tohto špecifického druhu vlastného mena – *živé obyvateľské meno* (Krištof, 1968), *prezývka obce* (Habovštiak, 1968; Šlais, 1968; Machek, 1969; Šrámek, 1977), *obyvateľská prezývka* (Uhlár, 1993), *prezývka obyvateľov* (Uhlár, 1995).

V *Základnej sústave a terminológii slovenskej onomastiky* (Svoboda, 1973) existujú tri termíny pre označenie tohto druhu prezývky: 1. *skupinové antroponymum* – „vlastní jméno skupiny lidí, kteří tvoří jisté společenství“ (Svoboda, 1973, s. 43), 2. *prezývkové vlastné meno* – „doplňkové, neúřední vlastní jméno, které většinou charakterizuje osoby, místa nebo věci a vztahuje se k povolání, vlastnostem, původu atd. nositele jména; může, ale nemusí obsahovat pozitivní nebo negativní hodnocení; Kujebáci – obyvatelé Vysokého Mýta“ (Svoboda, 1973, s. 118), 3. *posmešné vlastné meno* – „žertovné, často i silně pejorativní přezdívka osoby, místa nebo věci, Homolkáři – Soběslavi“ (Svoboda, 1973, s. 119).

Prvý termín (skupinové antroponymum) je pre potreby presnej charakteristiky prezývky obce pomerne široký, naopak – posmešné vlastné meno túto problematiku zužuje len do pozície pomenovania s vysokou dávkou expresívnosti. Ako najvhodnejší termín sme preto vybrali termín **prezývkové vlastné meno**, ktoré zahŕňa prezývku jednotlivca, rovnako ako prezývku skupiny obyvateľov.

V opozícii prezývka jednotlivca – prezývka skupiny obyvateľov sa nám začínajú črtat' základné charakterizačné znaky prezývkového vlastného mena.

¹ Na I. slovenskej onomastickej konferencii (Bratislava, 5. – 6. decembra 1967) odzneli dva referáty s touto problematikou: A. Habovštiak – *Prezývky obyvateľov obcí na Orave* a Š. Krištof – *Živé obyvateľské mená*.

Prezývkové vlastné meno zovšeobecňuje a generalizuje určité špecifické príznaky jednotlivca (jednotlivcov) na všetkých príslušníkov obce bez rozlišovania, či všetci členovia tohto spoločenstva sú nositeľmi príznaku. Naproti tomu prezývka jednotlivca je vyjadrením príznakov, ktoré sú charakteristické pre pomenovaného jednotlivca. Spoločnou črtou oboch prezývok je ich relatívna uzavretosť v mikrosociete používateľov (hovoríme o akčnom rádiu propria – Krško, 1999).

Ďalšou charakteristikou prezývkového vlastného mena je, že tvorí onymický atribút k existujúcemu (a štandardizovanému) ojkonymu. R. Šrámek v tejto súvislosti dokonca tvrdí, že „přezdívky nejsou jménem v pravém slova smyslu... Zásadní rozdíl mezi nimi a jmény je ještě tento: zatímco jméno je spřahováno a trvale vázáno na jistý objekt, přezdívky obcí se týkají nikoli jen objektu, ale i lidí v něm nebo na něm bydlících.“ (Šrámek, 1977, s. 34). Lexikálny význam ojkonyma je totiž pre jeho obyvateľov a obyvateľov susedných obcí irelevantný, pri pokusoch o etymológiu dochádza často k nepresnej – takzvanéj ľudovej etymológii. Naopak, prezývkové vlastné meno nemôže bez svojho výkladu existovať. Nejde však o výklad etymológie pomenovania, ale o výklad jeho motivácie. Vzťah medzi ojkonymom a prezývkovým vlastným menom je komplementárny, ale zároveň jednostranný – ojkonymum môže existovať bez prezývkového vlastného mena, ale prezývkové vlastné meno nemôže existovať bez ojkonyma, pretože by vlastne nebolo čo sekundárne pomenovať.

Motivácia prezývky musí byť známa. Počas terénneho výskumu sme sa však stretli aj s poznámkami informátorov typu: „Ale neviem, prečo ich tak volajú.“ Pri expresívnych prezývkových vlastných menách je motivácia – „motivačný príbeh“ známy, prípadne sa aktualizuje. Môže tu dochádzať k posunom v interpretácii príbehu, ale pointa vyplýva zo sémantického významu prezývkového vlastného mena. Napr. obyvateľov Krásna nad Kysucou prezývajú *Vrabčiar*, „lebo sa im vrabec na veži obesel, a keď sú hodi, vravia, že to tam vrapoch oslavujú.“ Iný informátor uviedol motiváciu, že tam chytali vrabce.

K posunu v interpretácii „motivačného príbehu“ však dochádza u menej expresívnych a starších prezývkových vlastných mien. Možno vysloviť názor, že originalita (resp. pôvodnosť) „motivačného príbehu“ je priamoúmerne závislá od expresivity a doby vzniku prezývkového vlastného mena (čím menej času uplynie od „motivačného príbehu“, tým je príbeh pôvodnejší).

U silno expresívnych a mladších prezývkových vlastných menách je „motivačný príbeh“ všeobecne známy – napr. počas terénneho výskumu v Muránskej

² Toto prezývkové vlastné meno bolo motivované takýmto príbehom: Po vojne prišiel rodine domov baliček z Ameriky od starej mamy. Obdarovaní si mysleli, že im poslali kakao a chceli si z prášku uvariť puding. Puding sa im nedarilo uvariť, pretože im nechcel zhustnúť. Po určitom čase našli medzi vecami zašitý list v kabáte, v ktorom bolo napísané, že stará mama zomrela v Amerike a jej popol poslali pozostalým aby ju pochovali v rodnej dedine...

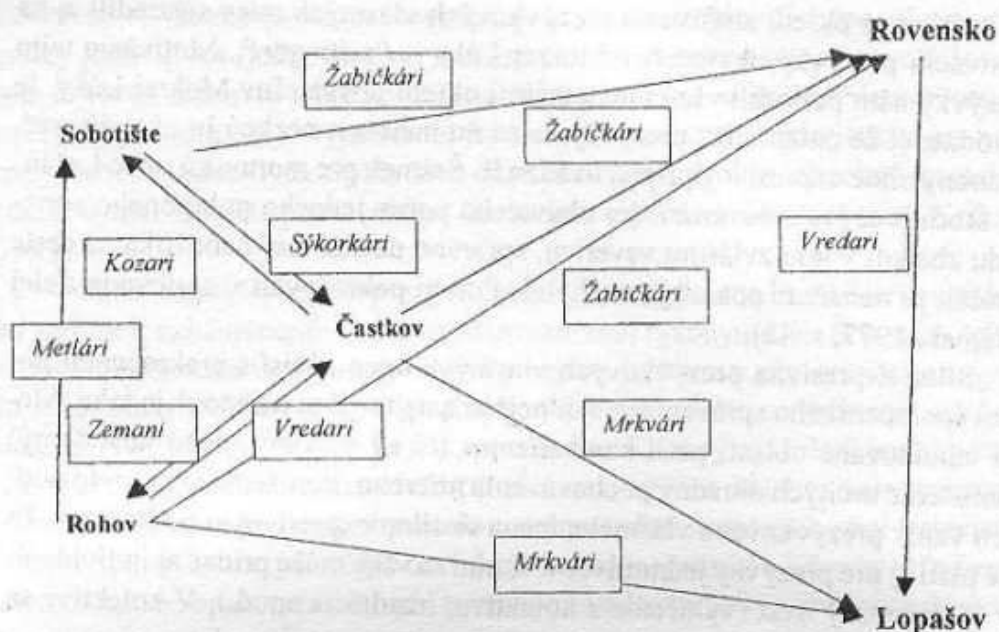
doline sme sa okrem zisťovania prezývkových vlastných mien sústredili aj na motiváciu prezývky obyvateľov Mokrej Lúky – *Pudžingéri*². Motiváciu tejto prezývky nám potvrdili všetci informátori okrem obyvateľov Mokrej Lúky. Je prirodzené, že „majitelia“ prezývky sa za ňu hanbia a nechcú ju zverejňovať. Podobný silne expresívny prípad uvádza R. Šrámek pre moravskú obec Lažánky, ktorú prezývajú *Veveráci*. Jej obyvatelia počas jedného pohrebného sprievodu zbadali v lese zvláštnu vevericu, sprievod nechal stáť nebožtíka na ceste a začali ju naháňať, pokiaľ ju nechytli. Potom pokračovali v sprievode ďalej (Šrámek, 1977, s. 43).

Silná expresivita prezývkových vlastných mien súvisí s prekročením noriem spoločenského správania. Najsilnejšou a najtvrdšou normou³ je tabu. Medzi tabuizované oblasti patrí kanibalizmus (či už vedomý alebo nevedomý) i porušenie určitých obradov pochovávaní mŕtveho. Porušenie tabu preto podnieti vznik prezývkového vlastného mena so silno expresívnym podtextom. To isté platí aj pre prezývky jednotlivcov. K nim sa však môže pridať aj individuálny spoločenský trest (vylúčenie z kolektívu, inzultácia apod.). V kolektíve sa však neuplatňuje princíp kolektívnej viny.

Z tohto pohľadu sú prezývkové vlastné mená zaujímavé pre sociológiu. Sociológ môže venovať pozornosť tomu, ako sa prezývkové vlastné meno odráža v spoločenských vzťahoch obyvateľov susedných obcí (jednosmerný vzťah: susedné obce, ktoré pomenúvajú jednu obec). Problematika vzájomných vzťahov je však omnoho širšia – ľudia, ako aktívni činitelia sú príslušníkmi jednotlivých mikrosociet ale zároveň vstupujú do vzájomných vzťahov v rámci susedných mikrospoločenstiev. Prezývkové vlastné meno ako proprium plní (z onomastického pohľadu) všetky funkcie propria – identifikuje, špecifikuje a lokalizuje; z pohľadu sociológa zároveň upevňuje vedomie spolupatričnosti jednotlivcov mikrosociety k rodnej obci..

Tieto vzťahy (v rozsahu *sympatia* – *antipatia*) sa premietajú aj do vzájomných prezývkových vlastných mien. Z heuristických výskumov (vlastných aj výskumov študentov) vyplýva, že susediace obce vstupujú do zložitých sociometrických vzťahov. Tieto sociometrické vzťahy jednotlivých obcí vyplývajú z toho, že pomenúvajúce obce nemusia poznať a použiť rovnakú motiváciu pri vzniku prezývky. Napríklad niektoré záhorské obce majú dve a viac prezývok od rôznych susedných obcí. Zároveň tu platí, že stupeň expresívnosti prezývkového vlastného mena obce A (ak ho dala obec B) zodpovedá stupňu expresívnosti „vrátenej“ prezývky. Sociometrické vzťahy môžeme vyjadriť takouto schémou (upravená schéma Cákovej, 1999, s. 26) :

³ Uvažujeme o spoločenskej norme ako nepísanom, zvykovom správaní spoločnosti, ktoré bolo formované historickým procesom. Je samozrejmé, že spoločenské normy podmienili ich kodifikáciu a premenu v zákony.



Z uvedenej schémy vyplýva, že obec Rovensko má rovnakú prezývku *Žabičkári* od obcí Sobotište, Častkov a Rohov. Motiváciou bol močiar neďaleko dediny, v ktorom bolo veľa žiab.

Rovnakú mieru expresívnosti vlastnej a „danej“ prezývky vidno u obcí Častkov a Sobotište. Sobotišťania prezývajú Častkovčanov *Sýkorkári* (pretože Častkovčania chytali sýkoroky a potom ich predávali) a Častkovčania prezývajú Sobotišťanov *Kozari*, pretože chovali veľa kôz.

Obec Lopašov má dve prezývkové vlastné mená (*Mrkvári* a *Vredari*). Pri terénnom výskume sa však nepodarilo zaznamenať prezývky susedných obcí, ktoré im dávajú Lopašovčania.

Tieto vzájomné vzťahy by boli určite zaujímavé pre výskum sociológov.

Na pohľad sociológie nadväzuje pohľad sociolingvistiky. Uplatňovanie a fungovanie prezývkových vlastných mien si vyžaduje určitý spoločenský kontext. Tento kontext je najlepšie ilustrovaný v prácach a umeleckých dielach „nelingvistov“, v ktorých sa uplatnili prezývkové vlastné mená – napr. práca F. V. Peřinku (1934), ktorý píše, že prezývky obcí často vyvolávali šarvátky na dedinských zábavách. Niektoré „motivačné príbehy“ sa stali podkladom pre scenár filmu *Sváko Ragan z Brezovej* – aj tu sa v pohostinstve, na dedinskej zábave pri pohári vína rozprávali humorné príbehy a dedinčania sa navzájom prekárali. Spoločenskou situáciou uplatnenia prezývky je teda stretnutie príslušníkov viacerých obcí, uvoľnená atmosféra, zábava. Avšak postupné zvyšovanie expresivity (sociolingvistický aspekt) často vedie k vzájomným potýčkam.

Zo sociolingvistického pohľadu možno vysloviť názor, že expresívnosť prezývkových vlastných mien je čiastočne podmienená komunikačnou situáciou. Ak by sa uplatnila prezývka v inej komunikačnej situácii, intenzita jej expresívnosti môže byť nižšia.

Ak sme spomínali prekáračky dedinčanov na zábavách a na spoločných stretnutiach, treba si uvedomiť, že prezývkové vlastné mená sú neoddeliteľnou súčasťou ľudového folklóru. Preto sú predmetom záujmu folkloristiky a etnografie. Etnografi používajú na označenie obyvateľov obcí a väčších celkov termín *etnografická skupina*. Tento termín je v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (1995, I. diel, s. 127) definovaný ako „subjednotka etnika, ktorú vytvárajú nositelia ľudovej kultúry spoločensky a kultúrne odlišní od svojho okolia, spojení skupinovým povedomím a skupinovým menom“. Alternatívou nášho termínu prezývkové vlastné meno je teda z pohľadu etnografie termín skupinové meno, čo by zodpovedalo onomastickému termínu skupinové antroponymum (v úvode sme však konštatovali, že tento termín je príliš široký).

Prezývkové vlastné mená sú súčasťou verbálneho prejavu obyvateľov a preto sa stali predmetom výskumu folkloristov, ktorí ich zaradili k malým folklórnym formám (parémiám).

Ak vychádzame z užšieho chápania folklóru, v ktorom sa uplatňujú a zohľadňujú kritériá ústnosti, kolektívnosti, synkretizmu, procesualnosti a tradície, zistíme, že spomínané kritériá folkloristiky sa uplatňujú aj pri prezývkových vlastných menách – väčšinou existujú v ústnom podaní, sú prejavom kolektívnosti (vznikli v kolektíve, používajú ich kolektív a označujú kolektív). V prezývkových vlastných menách sa premiešavajú rôznorodé prvky (preto ich môžeme skúmať z viacerých vedných disciplín), prechádzajú určitým vývinom, ktorý vyplýva z ústneho tradovania (môžeme hovoriť o dynamike prezývkových vlastných mien).

Folkloristické kritérium uplatnil R. Šrámek (1977) pri triedení prezývkových vlastných mien – ide o spojenie semaziologického a sémantického kritéria spolu s „motivačným príbehom“. Folkloristický pohľad na túto problematiku zároveň odhaľuje, že prezývkové vlastné meno sa skladá z dvoch častí – z jazykovej (semaziologickej a sémantickej) a z folkloristickej („motivačného príbehu“).

Forma prezývkového vlastného mena zodpovedá jazyku, ktorý sa používa na danom mieste. Pri sociolingvistickom pohľade na túto problematiku sme spomenuli, v akej komunikačnej situácii tieto prezývky fungujú – v uvoľnenej, neoficiálnej atmosfére bez uplatnenia spoločenských rolí. Z jazykového hľadiska ide vždy o nárečovú podobu.⁴ Mnoho prezývkových vlastných mien bolo motivovaných odlišným dialektom od okolitých obcí (či už parciálnymi alebo komplexnými diferenciami). Vytvára sa tu moment kontrastu, ktorý sa transformuje do motivácie vzniku prezývky.

V úvode príspevku sme porovnali prezývkové vlastné meno s ojkonymom. Dialektologický pohľad nám ponúka porovnať spoločné znaky a rozdiely medzi terénnymi názvami a prezývkovými vlastnými menami. Spoločnými prvka-

⁴ O funkčnom využití dialektológie pri skúmaní terénnych názvov pojednáva štúdia *Využití dialektologie při zkoumání pomístních jmen* (Harvalík, 1998), v ktorej autor píše, že terénne názvy „jsou užívána převážně v nestandardizované podobě jen v ústní komunikaci a jejich existence není ovlivňována kodifikačními snahami, obsahují rysy místních nářečí.“ To isté môžeme povedať o prezývkových vlastných menách.

mi sú, že obidve propriá zachovávajú nárečovú podobu, využívajú sa prevažne vo verbálnej komunikácii. Odlišnosti terénnych názvov od prezývkových vlastných mien spočívajú v tom, že terénne názvy častejšie zachovávajú staršie nárečové podoby a ich sémantická stránka sa stáva zdrojom ľudovej etymológie (v tomto bode sú identické s ojkonymami), čiže terénne názvy sú v onymickom systéme stabilnejšie. Prezývkové vlastné mená sú naopak dynamickejšie, čo vyplýva z toho, že ich vznik bol motivovaný zamestnaním (dominantným alebo netradičným), jazykom obyvateľov, polohou obce, atď. Často však bolo toto proprium motivované netypickou príhodou – tieto názvy sú najmenej stabilné. Prezývkové vlastné mená môžu (avšak v malom rozsahu) dochovať staršie nárečové lexémy, prípadne (v krátkych veršovaných útvaroch) zachovať nárečové syntagmy, ktoré sa dostávajú na okraj používania, prípadne zanikli. Dynamika prezývkových vlastných mien sa odráža aj v lexikálnej podobe, kedy jednotlivé prezývky obsahujú moderné výrazy – Sirk – *Malá Moskva* (bolo tam veľa komunistov), Filier a Bystré – *Spojené štáty* (obce boli zlúčené do obce Filier – na jednej strane potoka sa nachádza Filier, na druhej Bystré), Banská Bystrica – *Pažravá pri Zvolene* (pretože krajské mesto malo rozbužnený politický aparát). E. Tyrdoň (1983) uvádza niekoľko Prezývkových vlastných mien, ktoré obsahujú novú (nie nárečovú lexiku) – *Butty* (veľká časť obyvateľov obce sa vystahovala do mesta Butty v USA), *Malá Čína*, *Kuba*, *Malá Praha*, *Práter* (neuvádza tu však oficiálne ojkonymá, ani motiváciu). Tieto novotvary potvrdzujú živosť prezývkových vlastných mien, ich neustály vznik, prispôsobenie sa novým spoločenským zmenám a situáciám.

Spomínané vedné disciplíny umožňujú skúmať prezývkové vlastné mená v ich skutočnom fungovaní v jazyku. Tieto vedy sú pre onomastiku pomocné vedy (podobne ako onomastika je pomocnou vedou pre históriu, jazykovedu, atď.). Schematicky môžeme tento „viacrozmerný“ pohľad na prezývkové vlastné meno naznačiť takto:



Upozornením na rôzne pohľady pri problematike prezývkových vlastných mien chceme poukázať na zaujímavý druh proprií ako i na fakt, že nielen onymá, ale jazyk vo všeobecnosti je mnohorozmerný fenomén, ktorý nemožno vnímať izolovane od človeka a spoločnosti.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. I. vyd. Bratislava, Veda 1996. 250 s.
- BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. a i.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. vyd. Bratislava, Veda 1995, zv. 1. 484 s.
- BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. a i.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. vyd. Bratislava, Veda 1995, zv. 2. 448 s.
- ČÁKOVÁ, S.: Skupinové antroponymá obyvateľov Záhoria. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 1999. 84 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Prezývky obyvateľov obcí na Orave. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968, s. 71 – 80.
- HARVALÍK, M.: Využití dialektologie při zkoumání pomístních jmen. In: Onomastica Slavogermanica, XXIII, 1998, s. 287 – 291.
- KRIŠTOF, Š.: Živé obyvateľské mená. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968, s. 64 – 70.
- KRŠKO, Jaromír.: Prezývkové vlastné meno verzus onymum. Referát prednesený na I. kolokviu mladých filológov UMB. Banská Bystrica 9. júna 1999. V tlači.
- MACHEK, A.: Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorsku. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 10, 1969, s. 254 – 256.
- OPLUŠTIL, A.: Prezývky obyvateľov liptovských obcí. In: Zprávy Liptovského múzea z r. 1931/1932, s. 28 – 32 a 56 – 62.
- PATRAŠ, V.: Sociolingvistické kontexty školských prezývok. In: Społeczne Zróznicowanie Współczesnej Polszczyzny. Pod redakcją Stanisława Kani. Materiały Konferencji NR 26. Szczeciń, Uniwersytet Szczeciński 1997, s. 97 – 108.
- PEŘINKA, F. V.: Veselé putovanie po Slovensku. Praha, Orbis 1934. 654 s.
- SVOBODA, J. a i.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 14, 1973. 280 s.
- ŠLAIS, M.: Přezdívky vesnic na Domažlicku. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 9, 1968, s. 55 – 58.
- ŠRAMEK, R.: Problematika studie přezdívek obcí (na materiálu obcí z Moravy a Slezska). In: Národopisné studie, roč. 14, 1977, s. 29 – 52.
- TVRDOŇ, E.: Prezývkové miestne názvy tvorené od geografických názvov. In: VIII. Slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník referátov. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – PF v Banskej Bystrici – PF v Prešove UPJŠ v Košiciach 1983, s. 165 – 169.
- UHLÁR, V.: Obyvateľské prezývky v Liptove. Kultúra slova, 27, 1993, s. 277 – 282.
- UHLÁR, V.: Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. Slovenská reč, 60, 1995, s. 302 – 306.